
(*Három új regényünkről.*) Lassan már hagyománnyá lesz, hogy e helyen, eredetileg nem is kritikai jellegűnek indult, de a *Híd* szabályszerű könyvszemléjének elmaradása folytán, mindinkább azzá váló „magánrovatomban” egyre növekvő számú ifjúsági regényeinkről is beszámolok. Külön is hézagpótló szándékkal alakult ez így, tekintve, hogy ami az ifjúsági irodalmunkról szóló kritikákat illeti, e téren a lemaradás még szembetűnőbb. Ezért veszem hát kézbe Pintér Lajos *Mélyvíz* című ifjúsági regényét is korábban olvasott ifiregényeink után.

Előbb azonban, nem tudva ellenállni a kísértésnek, mégiscsak megkérdem, miért nincs nálunk ifjúsági regény. Pontosabban, miért nincs „hivatalosan”. Ifjú olvasóinknak szánt regényeink címlapját felutva ugyanis mindig csak a „regény” megjelöléssel találkozunk, úgyhogy csupán olvasásuk közben jövünk rá (rendszerint nagyon hamar), hogy voltaképpen ifjúsági regényt forgatunk. Akadnak azonban más nyomra vezető jelek is: ifiregényről árulkodnak mondjuk az illusztrációk, továbbá, hogy e kategóriába sorolható regényeinknek nincs külön leszedhető borítólapjuk. Legjobban azonban mégis úgy tájékozódhatunk, ha, a Forum kiadó káderviszonyainak bizonyos ismeretében, a könyv utolsó lapján megnézzük a szerkesztő nevét. Más kérdés persze, hogy az „ifjúsági regény” megjelölés talán nem vonzza eléggé fiatal olvasóinkat, s megint más, hogy ifjúsági regényeink közt akad olyan is, amely bizonyos értelemben szétfeszíti a tanító bácsisan pedagógizáló hagyományos ifjúsági regényt.

Pintér Lajos regénye kapcsán ilyenféle „szétfeszítésről” sajnos aligha beszélhetünk. Ellenkezőleg: túlságosan is kényelmesen elfér az ifjúsági regény kívánalmi megszabta kereteken belül, sőt valójában azt se tölti ki igazán — úgy, ahogyan azt az ifjú olvasó felé fordulás gesztusa mégiscsak megérdemelné. Ami viszont a témát illeti... nos, magam se igen hiszek a külön ifjúsági témákban, mégis úgy tetszik, ebből a témából csak akkor lehetett volna igazán regény, ha szerzője nem ifjú-

sági irodalomnak szánja, vagy pedig, több szerzőnkhez hasonlóan, lemond arról, hogy a műfaj követelményeit túlságosan, azaz komolytalan eredményt hozón komolyan vegye.

Mert hát vegyük csak a témát szemügyre, egyelőre a megvalósulás (helyesebben: meg nem valósulás) módjától és szintjétől függetlenül. Elég egy pillantás, s máris láthatjuk, hogy a regény középpontjába állított adventista közösség, a szektahívek periferikus világa, méghozzá a háború utáni első évek viszonyai közé ágyazottan, ha a szerző alaposabban rajzolja meg, mondjuk olyképpen, hogy mindenekelőtt a figurákra összpontosítva, a nyomorúságukban túlvilági vigaszt kereső rajongók, kisszerű haszonlesők, megszállottak, szerepjátászok kis galériáját vonultatja föl, bőséges lehetőséget kínált volna arra, hogy regénye egy sajátos és a kívülállók előtt alig ismert világról szóló híradás legyen. Annál is inkább, mert egyik-másik alakja, mindenekelőtt a szívbajos cipész apa, Ernő bácsi, a képmutató prédikátor, kollégája, az öncsonkító félkarú Wlasics testvér stb., ha csupán csírájában is de jelezte ezeket a lehetőségeket. Mindazt, ami akkor teljesebben volt volna ki igazán, ha az így ábrázolt gyülekezetet sikerül a szerzőnek mintegy önmagán tülemelnie, olyképpen modellé fejlesztenie, hogy az már ne csupán egy (végső fokon nem sok vizet zavaró) adventista gyülekezet legyen, hanem több annál, rajongásával, reményével, csalásával és csatlakozásával együtt, valami egyébnek, jelentősebbnek is kicsinyített mását képviselhesse... De talán hagyjuk a maximális követeléseket, mivel az elvárások helyett említésükre inkább csak a lehetőségek latolgatása készített. Ám még ha figyelembe vesszük is, hogy a szerző csupán szokványos ifjúsági regényt kívánt írni, akkor is felvethető, hogy még ilyen regény céljaként is túl jelentéktelennek tetszik az a fajta „felvilágosító” munka, ami „mondanivalóként” feltehetőleg Pintér szeme előtt lebegett. És egyben céljatevesztettnek is, mivel azok, akik számára jelenthetne valamit, többségükben egyáltalán nem olyanféle vallási befolyásnak vannak kitéve, amelytől a tabuk egész sorától korlátozott kamaszhős, Tajti András szabadul. Azok a hatások ugyanis, melyek ifjúságunkat a vallás felől érik, az egyházak által kínált szórakozási lehetőségeken kívül, jószerevével inkább a konvenciók világába tartoznak, olyanfélék, mint a szülői kényszer alatti templomlátogatás, továbbá bizonyos vallási ünepekhez kapcsolódó népszokások megtartása (pl. a húsvéti színes tojások és a locsolkodás), amelyeket inkább csak a disztinválni nem tudó hozzá nem értés kever össze a vallásossággal. Legkevesebb köze meg éppenséggel ahhoz a primitívségig naiv, de többnyire mélyről fakadó és őszinte, gyakran patológikus méreteket öltő vallásossághoz van, amivel a szektahíveknél, tehát a Tajti Andráséhoz hasonló környezetekben találkozhatunk.

Ezt a környezetet viszont Pintérnek még a legminimálisabb hitelességgel se sikerült megmutatnia. Információinak meggyőző ereje már a tárgyi valóság bizonyos elemein is megbukik. Olyanféle apróságokon, hogy a háború utáni években mifelénk golyóstollal se nagyon találkozhatunk, még kevésbé magnetofonnal. Ennek az utóbbinak szerepeltetése ugyanis már azért is több egyszerű zavaró momentumnál, mivel a magnónak külön feladat is jut a végkifejlett kibontakoztatásakor, méghozzá meglehetősen át nem gondoltan és ellentmondóan. Amennyiben ugyanis arról van szó, hogy a magnó új és ismeretlen találmányként jutott el a gyülekezethez, mondjuk a külföldi hitsorsosok ajándékeként, hát úgy-

ahogy még hajlandók is lennénk elhinni, hogy a hívek bedőlnek Ernő bácsi magnós csalásának, ám ha ez a helyzet, miért ismeri Andris és honnan ért a készülék kezeléséhez — úgy tetszik, olyasmi ez, amit ha csak nem tartjuk a gyerekolvasókat még a jámbor híveknél is együgyűbbeknek, mégiscsak illetet volna megmagyarázni. Ezeknél a külsőségeknél is lényegesebb azonban, hogy Andris öntudatra ébredése, fokozatos eltávolodása környezetének felfogásától, folyamataiként se meggyőző, hiába „halljuk” közvetlenül tőle a történeteket, amit elmond, abban hiába keressük az őszinte vallomás erejét, holott beállítása alapján, no és a „mélységeket” ígérő címből ítélve, mégiscsak valamiféle „belső drámával”, „válsággal” kellene a könyv oldalain megismerkednünk. Olyan erősödő fokozatokon áthaladva, melyeknek felépítését már az ügyetlenül a regény elejére helyeztet és a prédikátor-csemeték által — csak a szerző tudja, miért — megrendezett szertartást gunyoló jelenet is lehetlenné teszi, és amelyek helyett csupán egy Andriskánkra zúdított megpróbáltatássorozatot kapunk, olyan tömegét az alaptalan gyanúsításoknak és vádaknak, hogy azok alatt három Nyilas Misi is összeroppanna. Ezekhez az ömlesztett gyanúsításokhoz kapcsolódnak aztán azok az erőltetett helyzetek, mint mondjuk az, hogy a frissen ültetett és féltve őrzött facsemetéket részeg fejjel éppen az a kihágási bíró (és egykori szektahívó) tördeli ki, akinek feladata volna a tettest kinyomozni és aki, miután hasztalanul próbálta a garázdaság bűnét az esetnél szemtanúként véletlenül jelenlevő Andrisunk nyakába varrni, végül is olyan meghatóan bűnbánónak mutatkozik a fiú előtt, mintha még mindig az adventista gyülekezetben lenne a helye. Mert hát istenem, elképzelhetjük-e különben, hogy egy felnőtt férfi, aki nem sokkal előbb még nyugodt lélekkel kész lett volna befeketíteni egy gyereket, egyszerre olyanokat mondjon neki, hogy „Nagy ocsmányságot követtem el veled szemben”, és ennek megfelelően (hála a szintén a hívek közül való Rózsikának, aki kihágási bírónk minden korhelysége és egyéb viselt dolgai ellenére is hozzá szokik), a jó útra térés olyan félreérthetetlen jeleit mutassa, hogy az még ifjúsági regényben is soknak látszik egy kicsit. Ugyanígy soknak, egyoldalúnak, téves beállításnak tetszik az is, hogy Andris szüleit kivéve, szinte valamennyi hívőről kiderül, hogy család és képmutató, holott éppen az ilyen szektásoknál találkozunk leginkább hátsó gondolatok nélküli rajongással, ha úgy tetszik, őszinte hittel is, a szélsőséges önámításnak azzal a változatával, ami ugyan értetlen mosolyra készíthet, de ugyanakkor tartalmaz valami gyermeteg tisztaságot is, az együgyűeknek azt az ártatlanságát, amit egy írónak, ha ilyen témához nyúl, mégis észre kellett volna vennie és ilyennek ábrázolnia. Akár ifjúsági szinten is, de mindenképpen társadalmi jelenségként felmutatnia — a helyenként olcsón karikírozó gúnyolódás helyett. Ez a fajta megközelítés ugyanis árnyat vet arra a néhány sikerültebb részletre és figurára is, melyekkel itt-ott mégis találkozhatunk: gondolkodok itt mindenekelőtt Andris beszélgetésére Lányi szabómesterrel, aminek során valamit mintha mégis éreznénk abból a belső vívódásból, melynek megmutatásával Pintér végeredményben adós maradt, úgyhogy a szerző szándéka ellenére annak sikerületlen karikatúráját kaphattuk csupán.

Nyilvánvaló mellékfogásként, de Pintér alkatától alighanem mégsem idegenül. Számomra legalábbis úgy tűnik, mindenekelőtt szerzőnk beidegződött humorista reflexeinek tulajdonítható, hogy olyankor is hu-

morkellékekkel, illetve a futószalaghumor félkész termékeivel dolgozott, amikor nem is kívánt humoros hatást kelteni. Kívülről kísérelt meg ábrázolni olyasmit, amit belülről kellett volna megközelítenie — ezért bizonyult képtelennek bármit is felhozni a csak egészen kicsit is mélyebb rétegekből. Ezért tetszik úgy, hogy az ifjúsági regény mint műfaj, s ezen belül a téma sem felelt meg írói habitusának. Pusztán abból adódóan sem, hogy könyvének megírásához ki kellett lépnie eddigi szerepköréből, és hogy a humorszakma művelőjének hangja rendszerint hamis csengést kap, ha komoly beszéddel próbálkozik. Ezért lehetséges, hogy amennyiben eleve humoros ifjúsági regény írására tesz kísérletet, vállalkozása több sikerrel járt volna.

Pintér Lajos írói indulása ugyanis, a *Mélyvíz* minden kudarcától függetlenül, mégis ígéretesnek látszik. Azért is, mert humoros írásainak válogatása, a *Van benne valami*, egészen más szintet képvisel a maga nemében, és még inkább azért, mert Pintér a szerzője A kis Švejk története c. kitűnő satirikus novellának is. Folyóiratunkban nemrég folytatásokban indult Purgatórium című regénye vagy elbeszélésfüzére pedig, sajátosan fanyar-groteszk humorával, jól kiszámított telitalálataival, kimondottan meglepetésnek ígérkezik.

*

- „— Hallotta? Ede regényt ír Tiszavárról.
— Ugyan mit lehet írni erről az unalmas faluról?
— Állítólag megírta a gázkitörés történetét.
— Azt mindannyian átéltük, jobban ismerjük, mint Ede.
— Állítólag azzal kezdődik a regény, hogy Som bácsi kirepül a sírjából.
— Azzal?
— Igen.
— De hiszen az nem igaz.
— Regényben nem fontos, hogy minden igaz legyen.”

Bogdánfi Sándor *Angyalok játszanak* című regényéből való a fenti párbeszéd. A regény vége tájáról, vagyis onnan, ahová eljutva a szerző mintha csak belátta volna, hogy játékos angyalait annyira sem lehet komolyan venni, amennyire az egy többé-kevésbé játékos szándékkal megírt regény szereplőitől elvárható, amiért is mintha csak jobbnak látta volna, afféle tréfásnak szánt gesztussal, a szerzőséget is egyik angyala nyakába varrni. No de mégsem ezért az idézet, hanem a befejező sor kedvéért, amellyel, betű szerint véve a dolgokat, csak egyetérteni tudok: regényben valóban nem fontos, hogy minden igaz legyen. Nem szó szerint értve és *művészi igazságra* gondolva azonban Bogdánfi reflexióját már inkább így módosítanám: regényben nem fontos, hogy *minden* igaz legyen, de a regény *mindenben* legyen igaz. Vagy legalább több igazság legyen benne annál, ami Bogdánfi regényében igaz. Különösen, ha szerzője olyan lehetőségeket tart a kezében, mint amelyeneket témája, nevezetesen Tiszavár község, a váratlan gázkitörés, a nyomában támadt reményekkel és csalódásokkal, bonyodalmakkal és problémákkal együtt, magában rejtett.

És most kezdjük talán eggyel a sok közül. Azzal, amit lehetőségként Pintér Lajos *Mélyvizében* is megtalálhatunk. Azért is ezzel, mivel (ha mindössze érintett problémaként is) mint téma most bukkant föl először irodalmunkban. Meglehet azért, mert, ahogy a regény egyik szereplője is megjegyzi, „A szocialista társadalom egyik legkényesebb kérdése a vallás”, amelyről egyébként azt a némileg meghökkentő megállapítást is olvashatjuk még, hogy „itt nálunk az öregség és a betegség a legfőbb forrása a vallásnak”. Mert hát miért „itt nálunk”? Nekem legalábbis úgy tetszik, hogy *mindenütt*, ez illetőleg az öregséggel és betegséggel kézzelfogható közelségbe kerülő halál fenyegető ténye a vallás „legfőbb forrása”. Sőt talán azt is bevallhatom még, hogy a vallás szükségessége melletti jól ismert érvek közül ez az egyetlen, amelynek hallatán némileg elbizonytalanodom. Kristóf plébános érvelésére tehát, miszerint „a túlvilági élet illúziója, ahogy ön nevezi, egy fájdalomcsillapító oltással egyenlő, tehát megkönnyíti a hívő ember szenvedését”, feltétlenül nyomósabb replikát várnánk, mint hogy „Ennél ma sokkal hatékonyabb szereket ismer az orvostudomány”. Akkor is, ha a „kihagyott helyzeteket” nem az efféle meddő világnézeti vitákban látom, hanem abban a *világnézet-pszichológiai* problematikában, amelyet Kristóf plébános alakja magában hordoz: kétarcúságában, hivatástudatból, „szakmai becsületből” fakadó maradiságba menekülésében, szerepének vállalásában, majd tőle való megszökésében. Legfőképpen arra gondolva, hogy Kristóf az új, „modern” papok közül való, s már a szocializmusban választott pályát, olyan körülmények között, amikor választása már nem jelentette olyan mértékben a húsosfazekat, mint valamikor, vagy ha igen, akkor is tudni kellett, hogy választása a társadalmunktól való bizonyos fokú elszigeteltség, egyfajta „idegenség” vállalását is jelenti egyben. Helyzete tehát korántsem egyszerű, valamiféle hitet, ha mást nem, környezeti hatásból, családi nevelésből fakadót, mindenképpen feltételez, legalábbis indulásakor. Olyan szövevényét a külső és belső okoknak, amely akár egy „egyszemélyes regény” hőségé is tehetné volna. Olyan regény hőségé mondjuk, amelyből azt tudhatnánk meg, hogyan jutott el odáig a plébános, hogy a regénybeli bemutató mondatnak, „Marxistának vallotta magát Kristóf, a tiszavári plébános, csak ezt nem merete mondani senkinek”, valóban hitelt adhassunk. De még ha csupán a számos regényfigura egyike maradt is, úgy, ahogyan Bogdánfinál találkozunk vele, ahhoz, hogy lábán megálljon, legalább néhány villanásnyit mégiscsak meg kellene tudnunk családjáról, környezetéről, gyermekkoráról (mondjuk, hogy a szülei dédelgették kezdetől fogva eljövendő papságának gondolatát), és ugyanígy „marxistaságát” illetőleg is jobb lett volna, ha annak hangsúlyozása helyett Bogdánfi inkább kristóf gondolatait igyekszik behatóan feltárni előttünk, olyképpen, hogy olvasóként állapíthassuk meg ezt a „titkos marxistaságot”, vagy ha nem kerülhette el ezt a kerek-perec kimondást, akkor is jó lenne, ha állítását valamivel bizonyítani is tudná. Ne csupán néhány mondattal, melyekből mindössze annyit tudhatunk meg, hogy Kristófnak vannak olyan tudományos ismeretei, amelyekkel egyébként számos pap rendelkezik, és amelyek legfeljebb azt bizonyítják, hogy Kristóf képes a természettudományos gondolkodásra... De persze nem az a fontos itt, hogy Kristóf joggal vagy jogtalanul vallja-e marxistának magát, hanem az, hogy úgy hiszem, bármely világnézet regénybeli megmutatása esetén aligha elegendő

dő egyszerűen elmondani, hogy ez vagy az a regényalak marxista, idealista, nacionalista vagy éppen fasiszta nézeteket vall.

De talán hagyjuk ezt. Bármennyire ígéretes regényalak lehetett volna Kristóf. Vagy ha több más regényfigurához képest még így is a sikerültebbek közé sorolható. Vegyük elő inkább Som Tamást, a megrekedt és alkoholista festőt, azt a figurát, akinek Bogdánfi maga is a leginkább központi helyet szánta. Ugyancsak ígéretes regényalaknak mondható. Sajnos megint csak akkor, ha a helyzetéből és alakjából fakadó lehetőségekre gondolunk.

„Igazság szerint valahol a csillogó nagyvilágban volna a helyem, világos üvegtetős nagy műteremben; a falakon remekműveim és magas kitüntetéseim függnek, körben pamlagok, rajtuk eleven aktok, közepén egy szék csupán, azon ülök én, és festem a hosszú sápadt sejtelmet.”

Ekképpen vall magáról Som Tamás. Már a regény elején, mintha minél előbb figyelmeztetni kívánna bennünket, hogy mint művészről ne sokat tartsunk róla, ekképpen jelezve jó előre azt is, hogy zsákutcába jutásáért semmiképpen se környezete, a „porfészek”, hanem, bármit tartson is önmagáról, kizárólag tehetségtelensége a felelős. Nem mintha a szerénységet a tehetség elmaradhatatlan velejárójának tartanám, hanem mert az, ahogyan az elismerés külső jegyeiről (magas kitüntetések-ről!) álmodozik, túlságosan is dilettáns vonásnak tűnik, s ilyennek hat terve is a nagy körképről, amelyre Tiszavár egész világát rá szeretné festeni. Már csak az eleve kudarcra ítéltnek tetsző „mindent akarás” miatt is, ezenkívül pedig úgy tűnik, aligha kell a képzőművészet beavatójának lennünk ahhoz, hogy feltételezzük, egy modern, mondjuk szürrealista festmény nem a társadalmi jelenségek olyan leltárszerű számbavételével és vászonra „transzponálásával” készül, ahogyan Som Tamás tervezi a maga „nagy tiszavári körképét”, amely aztán, bármennyit részletezi is Bogdánfi festőjének megoldásait, szemünk előtt mégsem bontakozik ki. Holott, egyebek mellett, ez is egyik feltétele lenne annak, hogy Som Tamás képzeletébe bele helyezkedhessünk. Ahogyan az is az lenne, ha ezt a környezetébe ragadt művészfigurát nem kellene ennyire dilettánsnak tartanunk. Nem mintha a dilettáns nem lehetne regényhős egyáltalán, hanem mert Somnak dilettánsként nem lehet meg az a fölénye környezetével szemben, ami egy művészhős jelenlétét egy ilyen regényben igazolhatná. Tiszavárt és lakosait ugyanis, ha festőként nem is, de *látó művészként* feltétlenül neki kellene megmutatnia, fölénye, ha lenne, csakis így juthatna szerephez. Ugyanígy alkoholizmusa is csak akkor tölthetne be valamilyen funkciót, ha belső megnyilatkozásain, meg-hökkentő asszociációin, gondolatbukfencein éreznénk, hogy az elfogyasztott tetemes konyakmennyiség művészagyat mozgatva, keserű gúnyt és öngúnyt szikráztatva, kegyetlenül jellemző torzító tükrörben mutatja meg mindazt, amit a festő — joggal vagy jogtalanul — fojtogatónak érez. Olyképpen, hogy a figura alkoholizmusát belülről is átélhessük és ne csak azért értesüljünk róla, mert Som egyszerűen tudatunkra adja iszákosságát. Így ugyanis még az elvonókúrán kikötő regényalak azon aggodalmát se nagyon tudjuk osztani, miszerint megszabadulása az alkoholizmustól képzeletének gazdagságát, alkotóerejét veszélyezteti, egyszerűen azért, mert csak azt veszíthetjük el, ami megvan nekünk. Hasonlóképpen környezetével és önmagával való meghasonlásáról se tudunk meg semmit. Olyan általánosságokon túl, hogy „nem egy olyan ismerő-

sömet álcáztam le, aki fennen hirdeti a szocializmus tanait, közben egész életével rációfolt ezekre a tanokra”. Mert hát ennyi „fennen hirdetés” után mégiscsak jó lenne, ha viselt dolgaikkal egyetemben Som „lefestene” nekünk néhány ilyen szereplőt. Leálcázva őket és önmagát. Tekintve, hogy: „A forradalmárok között is akadnak szép számban, akik kettős politikai erkölcsben élnek. Itt vagyok én például, aki sokáig vergődtem a forradalom és az ellenforradalom igazsága között.” Miért nem mondja el, miért vergődött, mikor és hogyan? Mert igazán jó lenne tudni, hogy Som mikor állt közelebb az ellenforradalom „igazságához”: akkor-e, amikor — nem tudni, kik előtt — leálcázta a kettős politikai erkölcs hordozóit, vagy amikor előttünk elmulasztotta leálcázásukat. Erre gondolva nem könnyű eldönteni, érdemes-e azon sajnálkozni, hogy Bogdánfi szerkezetileg se tette lehetővé Som Tamás számára, hogy Tiszavárt és lakosait mindvégig az ő szemével lássuk és hogy bántónak érezzük-e azt a logikátlanságot, aminek következtében csak a regény első és utolsó részében juttatja neki az elbeszélő szerepét, de azért a közbeeső részekben is megtalálhatjuk rövid kommentárjait, olyan eseményekhez kapcsolva is, amelyekről nem szerezhett tudomást. Ezek a rövid, aforisztikus közbeszólások egyébként főleg abban merülnek ki, hogy amint valami korábban nem érintett fogalom bukkan föl a regény lapjain, Som szinte gombnyomásra színre lép, és elmondja, hogy képen azt is ábrázolni kívánja — legyen bár szó hatalomról, hűségéről, pofonokról vagy éppen szkizofréniáról, mely utóbbiról aztán végképpen nem tudjuk, miért jellemzőbb Tiszavárra, mint az egész emberiségre.

Som Tamás mint regényhős tehát megbukott. Bukásának azonban nem kellett volna okvetlenül az egész regény bukását is maga után vonnia. Minden látszat ellenére ugyanis szó sincs arról, hogy a hősökön keresztüli, szubjektív ábrázolási módot tartom egyedül üdvözítőnek. Ezért látom úgy, hogy bármilyen halvány „rezonőrje” lehetett is csak Som Tamás a regénynek, a többi regényfigura lehetőségei tőle függetlenül is megmutatkoznak.

Bene községi elnök, Kopasz alelnök, Olga a mozgalmi múltjával és a község minden problémájával való szinte skrupulózus törődésével, Vulics a szívbjajával és kikapós feleségével, Milán, az olajkutató mérnök, aki családja szemében csak pénzkeresőnek számít, Ede, az iskolaigazgató, Julika és a többiek igazán lehetővé tehetnék volna, hogy Bogdánfi regénye, Tiszavárral a középpontjában, úgy terüljön szét, mint egy legyező, és ilyenformán emberi sorsok valóságos kis tárháza legyen. Csak-hogy ehhez mégis az kellett volna, hogy fontosabb dolgok történjenek velük, mint amilyeneket megtudunk róluk, s hogy a kevésbé fontosnak tetsző dolgokról is elmélyültebb ábrázolásban szerezzünk tudomást; átgondoltabban, hihetőbb módon összekapcsolva, motiváltabban. Ilyen „fontosabb” dolog lehetne például Olga fürdőzése a golyózápokban, mivel ez akár szimbolikusan is hathatna, ha leírása plasztikusabb, és ha olvasása közben nem kellene arra gondolnunk, hogy ilyen vallomásba aligha kezd valaki olyankor, ha hallgatója még udvarias látszatérdeklődést se mutat, mint ebben a jelenetben Milán, nem szólva arról, hogy néhány sorral feljebb még Olga utasítja vissza a főmérnök bizalmaskodó érdeklődését. Vagyis a szerző semmilyen „hangulatküsöböt” sem emel egyikükben sem ahhoz, hogy Olga emlékező vallomása legalább egy kicsit valószínű legyen. Hasonló a helyzet akkor is, amikor Vulics a község

számára hitelért kilincselve a bankban szívroham áldozata lesz: ennek leírását akár hitelesnek is mondhatnánk, főleg ami a hirtelen halál körüli ijedelmet, majd annak gyors közönybe csitulását illeti, ha az egész el nem rontanák a kikapós feleséghez intézett meghatónak szánt utolsó sóhajok, semlegesítve minden olyan érzésünket, hogy olvasóként valószínűs halál tanúi vagyunk. És talán a kikapós feleséghez szólva se kellene azt hajtogatnia Csermák Palinak, hogy „imádlak, te gyönyörű dög”, bármennyire pompás nősténynek tartsa csak partnernőjét, ezt a fajta „imádatát” egy-két elragadtatott káromkodással alighanem jobban kifejezhetné. De ugyanígy másképp kellene beszélnie akkor is, amikor számára az ügy érzelmileg komolyra fordul. Nem úgy, hogy „Szólj hát, Cunikám, édesem! Szólj egy szót hozzám! Megőrülök érted!” Nem csupán Csermák Pali, ez a különben robusztusnak szánt munkásfigura beszél azonban így, hanem a modern értelmiségit képviselő Ede, az iskolaigazgató se tud egyebet mondani Julikának, csak azt, hogy „Halálosan szeretem, Julika.” Itt akár még azon is fennakadhatunk, hogy miért magázza Ede a lányt, ha az nemrég még tanítványa volt. Vagy miért nem tud maga Som Tamás se másféle szótárral szerelmes lenni? „Beszüremlett a sejtjeimbe ez a légies tünemény, és most a protoplazmámat ingerelve remegteti minden idegszálamat, minden porcikámat. Aki hozzányúl, velem gyűlik meg a baja.”, nyilatkozik meg egy helyen a szép Botka Elvira kapcsán. Később meg Olga felé hasonlóképpen: „És a nagy képre, amelyet természetesen Olgáról nevezek el, ráfestem a házasság jellegzetességét is: hosszú, hosszú uszályt, selymes kelmét, sok-sok színből, sok-sok gyengédségből, nevetésből, kuncogásból, boldogságból. Csak legyen erőm! Olga majd segít. Ó, ó, Olga, Olgica...” Hát igen, belül ugyan lehet így is érezni, ám ezeket az érzéseket regényben mégiscsak másképp kellene megszólaltatni. És hát hol van manapság az a bonvivános széptevési stílus, amit a regénybeli szerelmi vallomások során, úgyszólván valamennyi szereplőnél, vérmérsékletre, foglalkozásra, műveltségi fokra és társadalmi helyzetre való tekintet nélkül, megtalálhatunk? Ámbár nemcsak a szerelemmel kapcsolatos párbeszédnek esetében ilyen a helyzet, hanem az egyébként fontos szerepet játszó dialógusokkal általában is: hiányzik belőlük az egyénített nyelv, sehogy sem képesek valószínű benyomást kelteni.

Itt azonban, ennél a szónál, hogy „valószínű” talán mégis jó lesz egy kicsit megállni.

Eddig ugyanis a Tiszavárban rejlő lehetőségekre gondolva, elsősorban a valóságábrázolás felől próbáltam a regényhez közelíteni. Holott felvehető, hogy az szerző nem ilyen szándékkal igyekezett Tiszavár községet életre hívni, hanem inkább valami görbe tükröt kívánt tartani valóságunknak, szatirikus szándékkal, karikírozva. Ez a szándéka érthető is lehet, tekintve, hogy olyanféle kisvárosi tablót, amelyet az *Angyalok játsszanak*ban eddig kerestem, jól-rosszul megírtan négy-öt is akad már irodalmunkban. Talán még arra is gondolhatunk, hogy ezt a témakört egyelőre félre is tehetnénk, illetve, hogy újabb ilyen regényt most már csak egészen kiváló művészi szint esetén üdvözölhetnénk igazán. Sikertelenebb karikírozás esetén viszont Bogdánfi regényét még úgy is számba vehetnénk, mint eddigi kisváros-regényeink paródiáját, illetve az őket szülő valóság irodalmi eszközökkel ábrázolt karikatúráját.

Igen ám, csak hogy a valóságot a karikatúrában is föl kell ismernünk,

más szóval a karikatúrának is kell, hogy valami „valóságalapja” legyen. Ezt azonban sajnos már akkor se tudjuk fellelteni, ha a fentebb idézett „szerelmi párbeszédekre” gondolunk, mivel azok inkább valami idejétmúlt trubadúrosság parodizálásának hatnak csupán. Méginkább így járunk, ha az epizódokból összeállt cselekmény valamelyik szálának néhány mozzanatát vesszük szemügyre. Mondjuk, az Emma néni körül történeteket. „Emma néni látta el páciensekkel az újvidéki ideggyógyintézetet” — olvashatjuk erről a kilencvenkét éves tiszavári hajadonról, akinek eltartói azért kerülnek sorra az idegklinikára, mivel mindhiába várják, hogy eltartottjuk végre elköltözzön az árnyékvilágból. Ez lenne a kiindulópont, és ha csupán ennyiről lenne szó, igazán nem lenne okunk kifogásolni. Futólag említett aprócska esetként, amiről többé nem esik szó, akár a legkomolyabb regényben is helye lehetne: ilyenként legfeljebb egyszerű színező szövegfordulatnak tekintenénk, ami nem zavaró, de nem is kell komolyan venni. Csakhogy Bogdánfinál nem így találkozzunk vele, hanem előtérbe hozva, terjedelmesebben elmondva, olyan formában, hogy inkább humoros karcolat lehetne csak, vagy olyan humoros regény részlete, amely annyira se íródott komoly szándékkal, mint az *Angyalok játszanak*, aminek részeként ez a komolytalanság komolytalanná teszi a komolyan mondottakat is. Bogdánfi azonban mintha nem venné észre, hogy még ezen a szálon belül se következetes. Ott ugyanis, ahol Julika, az Emma néni hosszú életébe beleroppant Csoma házaspár leánya meglátogatja szüleit az intézetben, a szkizofréniás apával a következőket mondhatja Emma néniről: „Ciánkálit süss neki gombócban, rétesben. Azt szereti. (...) Ha a ciánkáli nem használ, ágyúval kell próbálkozni.” A gyógyíthatatlan depresszióba süllyedt anyát viszont így beszélgeti: „Segíts, édes egy magzatom. Segíts meghalni. Ez az egyetlen kiút számomra. Romlásba döntöttem apátokat, titeket, Emmi nénit, jaj, szegénykém, folyton csak ellene dolgoztam, halálát kívántam, bűnhődnöm kell, vezekelnem kell, halálommal kell fizetnem. Segíts meghalnom, kislányom. Segíts!” Vagyis, még ha figyelembe vesszük is, hogy mindkét szülő elmebaját legfeljebb humoros túlzásnak fogadhatjuk el, akkor sem tudjuk, vajon megnyilatkozásuk után mit is tegyünk. Meltányolva a szerző humorizáló szándékát, derülünk-e az apán, szánkozunk-e az anyán, vagy az erkölcsi ítélkezés mellett döntve, állapítsuk meg inkább, hogy úgy kell nekik, amiért Emma néni halálára spekuláltak. Vagy érezzünk-e együtt Julikával, akinek mégiscsak a szülei vannak ott az elmeklinikán. Már-már erre hajlanánk, ám rögtön ezután következik a lány jelenete a két vajdasági költővel, ami már csakis kabarétréfának fogadható el. Első egyértelműen ilyen jelenetként a regénynek, de sajnos nem egyetlenként, mivel úgy tetszik, ez az epizód volt az a pont, ahová elérkezve Bogdánfi mintha csak ráébredt volna, hogy eddig se nagyon tudott mit kezdeni ígéretes regényalakjaival, és csak úgy tarthatja életben őket, ha a továbbiakban végképp megszokott és bevált humorához menekül. Valószínűleg ezért is léptet színre újabb szereplőket. Botkánét a „sugaraival” és szerelmi samaritánizmusra hajló leányát Elvirát, de azért ezután se következetes (holott a konzekvenciákat a már megírtak átdolgozásával is le kellett volna vonnia), mivel továbbra is találkozunk még „szeriőznek” vagy éppen „drámainak” szánt részletekkel is. Éppen csak olyanokkal nem, ahol ez a kétféle elem, a komoly vagy inkább szomorú és a nevetséges egyszerre és szentbontha-

tatlanul lenne meg — pedig hát erre lett volna szükség mindenekelőtt. Ebben az esetben nem csupán szatirikus-humoros, hanem groteszk művet is kaphattunk volna, s nem kényszerülünk annak megállapítására, hogy az egyes részletek közti alapvető fajsúlykülönbség, az egymást nem tűrő elemek jelenléte és az egységes összefogó tónus teljes hiánya szétveti a regényt. Az a szelíden megbocsátó ironikus mosoly ugyanis, amit az utolsó rész sorai közt bujkálni érzünk, csak akkor menthette volna meg ettől a sorstól, ha kezdettől fogva töretlenül érvényre jut.

Bogdánfi regénye így súlyos tévedés áldozata lett. Annak a feltételezésnek áldozata, hogy az az írói megközelítési mód, ami oly sok szíporkázó aforizmat, frappáns „félperces novellát”, szellemes humoros karcot hozott létre, akár egy pusztán szórakoztató regényt is eredményezhet.

*

Sajnos a kitörés egyelőre elmaradt...

Nem szívesen írtam le a fenti mondatot. Arra gondolva, hogy Holti Mária *Farkasok és galambok* című novellás kötetéről szóló beszámoló címé annak idején így hangzott: A kitörés előjelei. Egyébként azonban ma is azt hiszem, nem alaptalanul véltem felfedezni írásaiban az „előjeleket”. Mindenekelőtt az író „írástudásához”, nyelvi-stilisztikai felkészültségéhez fűzve reményeimet, ahhoz a gazdagnak tűnő írói fegyvertárhoz, amely helyenként *Sodortatva* című regényében is megmutatkozik.

Pl. az ehhez hasonló sodró leírásokban:

„Tehetetlenül belerüg egy nagy fenyőtobozba. A toboz a vízbe repül, vállra esik. Nézi, ahogy tehetetlenül vergődik, forog, pörög a tengelye körül, egy erősebb sodrás behajtja az öbölbe, két kutyafejnyag szikla közé. A toboz forog, hol az egyik, hol a másik sziklának csapódik, belebonyolódik egy vízsodorta fenyőgallyba; kiszabadul, megint szabadon pörög, akár a guzsaly; egy erősebb lökés, lendület, s a tobozt a következő kőlépcső élén táncoltatja a víz. Vajna látja, ahogy alábukik, sokáig nem látszik a habokban, csak sejteni lehet, hogy hol van; végre felmerül, de már nem a vállán táncol; a tengelye megfordult, kicsit oldalra is dőlt, vállával a víz sodrának, és halad, egyenletes sebességgel a következő vízlépcső felé, hogy az egész folyamat vég nélkül ismétlődjön.”

Vagy még inkább az alábbiakban:

„Fényes, kivilágított kirakatok utcái; megsokasodtak a neonreklámok, feliratok, már színjózan járókelők jöttek vele szemben, vagy hagyták el sietősen, a csikorgó kocsifékekre lesben álló rendőrök is elfogytak. Alvó házak pöffeteg balkonablakokkal; először látja ezeket az ablakokat deréktól fölfelé, mögöttük horkol az új, a legeslegújabb pénzarisztokrácia, a legügyesebbek kasztja, a jégen is megélők kasztja, emésztik a zsirtalan, de éppen ezért bőséges vacsorát, és pihenik a szereplés, a pénzszerzés fáradoalmait. Alszanak az összekötetések, s alszanak az egyelőre még ellenük lázadó gyerekeik is, akik mezítláb szeretnének az egyetlenre járni, és smirglipapírral igazítják forradalmibbra a farmernadrágjaikat, de akik majd öröklék a Porschékat, a Mercedeseket, a villákkal és a szomszédok megbecsülésével együtt.”

Csak hát hiába, önmagában ennyi még nem elegendő a regényíráshoz.

Ehhez a regény vége felé található részlethez érkezve ugyanis már csak sajnálni tudjuk, amiért az nem egy sokkal kiteljesedettebb társadalombíráló regény részét képezni. Olyan valóságábrázoló regény részét, amelynek Holti Mária művét hinném a fenti sorok alapján, ha nem olvastam volna el. Ám a *Sodortatva* ismeretében már csak azt kérdezhetem, miért is nem született meg ez a regény.

Úgy tetszik, olyan okokból is, melyeknek firtatása szigorúan véve nem kritikus feladat, de amelyek mégis sok mindent megmagyaráznak. Holti Máriáról szólva ugyanis nehéz megkerülni a tényt, hogy első írásain is érezhető és tájunkon ritkának számító írói fegyverzetével együtt kívülről került határaink közé, méghozzá nem is tartományunkba (ahol esetleg jobban feltalálhatta volna magát), hanem tengerpartunk karsztvidékére, melynek világát első írásaiban mintha valami új hazája iránti kötelességérzetből igyekezett volna makacs elszánással meghódítani. Feltehetőleg nem látva előre vállalkozásának elkerülhetetlen következményét: azt ti., hogy ez a környezet végső fokon mégiscsak ellenáll egy jövővénnyel író behatolásának, s ennél fogva az ábrázolására irányuló kísérletek nem eredményezhetnek más holmi egzotikumnál. Valószínűleg ezért is cserélte föl azt újabb elbeszéléseiben valami elegánsan világpolgáros globetrotterséggel, amit viszont az ilyen eszközökkel megalkotott művekhez nélkülözhetetlen emberi-filozófiai mondanivaló hiánya tett légüres térben lebegővé és öncélúan funkciótlanná. Regényében viszont mintha megpróbált volna hazatalálni: könyvét olvasva ezért támad olyan érzésünk, mintha kezünkben magyarországi szerző nálunk kiadóra talált művét tartanánk. Ami önmagában véve még nem volna baj, ha a szerző e hazatalálási kísérletében kissé következetesebb. Következetessége azonban főleg csak a földrajzi nevek elkerülésében mutatkozik meg, abbéli igyekezetében, hogy történetének színterét illetőleg bizonytalan-ságban hagyja olvasóját, legtöbbször ugyan olyan benyomást kelte, mintha Pesten vagy valamelyik nagyobb vidéki városban lennénk, ezt erősítve meg a tisztán magyar személynevekkel is, vagy éppen a fillér emlegetésével — amíg csak a vízésés melletti epizódnál váratlanul olyan érzésünk nem támad, hogy a Plitvicei-tavaknál vagyunk. Természetesen ez se „megengedhetetlen, noha úgy tűnik, a két ország földrajzi adottságainak ezt az összevegyítését csakis valamiféle „közép-kelet európai szintézis” igazolhatná.

Ennyit az egyik, kétségtelenül „művön kívüli”, de mégis „művet meghatározó” okról. Ami viszont a másikat illeti, őszintén megvallom, e pillanatban is habozok, megemlítssem-e. Mármost azt, ami tagadhatatlanul a „férficentrikusság” egy bizonyos fajtájára vall. De talán mégsem titkolom, mennyivel természetesebbnek veszem, ha férfi írta regényben „hős” helyett „hősnővel” találkozom, mint ha fordított helyzettel kerülök szembe: ilyenkor valahogy eleve hősnőre számítok, s mindig bizonyos időbe telik (főleg „belülről” ábrázolt figura esetében), amíg a nő formálta férfi hőst tudomásul veszem. Holti Mária túlnyomóan férfi hősei mögött pedig — bármennyire méltányoljam is, hogy a bőrünkben kibújva írás a nőíró számára is izgalmas feladat lehet — valahogy külön is hajlamos vagyok holmi „hangsúlyozott emancipáltságot” feltételezni. Arra gondolva, hogy az igazi emancipáltság írói számára mégis inkább a nő-lét vállalása lehet. Akkor is, ha a ma még minden társadalomban létező férficentrikusság számos emberi probléma tárgyalásához férfi hőst

követel. Ám hogy a *Sodortatva* magában hordoz-e igazán érdekes emberi problémát, és hogy férfi hős kellett-e hozzá? ... Na de mindennek leszegetése nyilván eszembe se jut, ha Vajna, a regény főszereplője, ez a helyét nem találón ide-oda sodródó, félbemaradt régészhallgató, helyzetből és emberi vonásaiból fakadóan valóban életképes regényhősnek bizonyul.

„Azt mondja, maga nem a lázadók közül való? Hát akkor ... hát akkor hová sorolná magát?“, kérdezi érezhető csalódottsággal Vajnától egy idős nyugdíjas ismerőse a regény vége felé olvasható és alighanem összegezésnek szánt beszélgetés során. Úgy tetszik, öntudatlan lényegre tapintással, mivel Vajna nem lázadó volta felett magam is csak sajnálkozni tudok. Arra gondolva, hogy bár a „farmernadrágosok” forradalmárnak nem váltak be, regényhősnek azért beválhatnának, sőt gyakran be is váltak már. Főleg akkor, ha valamilyen formában mégiscsak lázadók. Ellentétben Vajnával, akinek sodródása és magánya igazi lázadás nélkül voltaképpen nemcsak tartalmatlan lesz, hanem — bármennyire összehasonlíthatatlanul igényesebb eszközökkel íródott is a regény — ugyanolyan funkciótlan is, mint Som Tamás művész volta és alkoholizmusa: képtelen igazán feltárási szerepet játszani, magánüggé szűkül, kisszerűvé lesz. Valójában azonban „magán-magányként” se tud igazán kibontakozni, olyan formában, hogy úgy érezzük, Vajna magánügye többek ügye is, egy a sok közül, közvetve tehát mégis társadalmi ügy. Hogy helyzetének valamilyen értelemben vett tipikusságáról ne is beszéljünk. Ezenkívül pedig eredetét tekintve is tisztázatlan ez a magány, mivel azt a keveset, amit Vajna gyerekkoráról, főleg szüleinek rossz házasságáról megtudunk, csak azért érezzük némileg magyarázatnak, mivel egyéb magyarázattal egyáltalán nem találkozunk. Holti Mária ugyanis hőse beilleszkedni nem tudásának okait sem magával Vajnával nem elemeztetni, sem rajta kívül maradva nem tárja fel nekünk őket, sem pedig olvasóját nem képes érdekeltté tenni abban, hogy maga próbálja megkeresni azokat — ámbár egy ilyen „kereső olvasás” is csak jóval több nyomravezető adat mellett ígérkezne sikerrel kecsegtető vállalkozásnak.

Ilyenformán aztán arra is csak kevés indítást érzünk, hogy sodortatásában útitársként Vajna mellé szegődjünk. Már csak azért sem, mert a leginkább központinak tűnő „probléma”, mármint az Évával való kaland, a beokvetlenkedő nagymamától megzavart szerelmi együttlét, beállításában a végtelenségig erőltetett, hogy olvastán akaratlanul is olyan látszólag szörszálhasogató kérdések feltevésére kényszerülünk, hogy szerelmeseink miért nem zárták be az ajtót, vagy ha nem volt kulcs a zárban, miért nem torlaszolták el valamivel. Vagyis az a benyomásunk támad, hogy az egész esetre csak azért van szükség, hogy utána Vajna sokáig azt hihesse, elkényszerített „úrilány” partnere felindulásában megölte a nagyanyját, és attól retteghessen, hogy a gyilkossággal őt fogják cyanidítani. Így aztán, amikor a nagymama életben maradása kiderül, lidércnyomás alól való szabadulását se tudjuk komolyan venni, és természetesen Évát se érezzük valóságosnak. Valahogy az ő alakját illetőleg is „kilátszik a lóláb” egy kicsit; úgy tetszik, feladata mindössze annyi, hogy önmagától undorítsa meg Vajnát, s mindattól, amit életmódjával megtestesít, vagyis hogy a fiú „jobb útra térését” a maga módján ő is elősegítse.

Sokban valószínűtlen azonban a regény másik, azaz „első számú” nő-

alakja is, a „jobb utat” megtestesítő Anna, akit eleinte szegény kis munkáslánynak, afféle szürke egérkének gondolnánk. Amikor másodszor is Vajna életébe lép, váratlanul kiderül róla, hogy festőnő, méghozzá nem is tehetségtelen. Vajon miért? — kérdezzük ekkor tünődve —, talán csak nem azért, mert a szerző időközben arra a meggyőződésre jutott, hogy Vajának lehetnek intellektuális igényei is élettársával szemben? Erre talán igennel is válaszolhatnánk, ha Vajnában csakugyan felfedezhetnénk valamit ezekből az igényekből. Egyébként azonban nem is ez a fontos, hanem hogy e kétféle Anna következtében lesz felemás Vajna iránta érzett szerelem is és általában a lány iránti egész magatartása, Megint csak „csinált”, valószínűtlen. Mert hát bármennyire nem érdekelték is Vajnat a lány (illetve, mint később kiderül, válófélben levő fiatalasszony és anya), azt, hogy értelmiségivel, művésszel került össze, mégiscsak észre kellett volna vennie. Elvégre vele való viszonyának első szakasza is huzamosabb ideig tartott, nehezen elképzelhető tehát, hogy legalább látszólagos érdeklődést ne mutatott volna partnernőjének élete iránt. Valójában itt is az írói szándék bújik elő: az, hogy a szerző mindenáron „elembertelenedett kapcsolatot” akart elénk állítani, nem eleve halálra ítélt elgondolásként ugyan, ám ha ilyen „elméleti meggondolásokból” indulunk ki, különösképpen rafináltnak kell lennünk, hogy elkerülhessünk minden naiv átlátszóságot. Ez az átlátszóság akkor lesz igazán zavaróvá, amikor Holti Mária később ugyanezt a kapcsolatot megpróbálja „emberiesíteni”, mivel Vajna kezdeti közönye után végképp nem értjük, miért lesz számára Anna egyszerre annyira fontos. Tekintve, hogy közte és a lány között korábban semmiféle lelki közösség se létezett, no meg arról se esik szó, hogy szexuális partnerként érezte volna Annát pótolhatatlannak; szerelme így afféle „metafizikai kategória” lesz csak, van és kész, sem Vajna nem igyekszik azt önmagának megmagyarázni, sem pedig mi nem leszünk képesek legalább annyira „ráérezni”, hogy elfogadjassuk. Pedig hát bármennyire „megmagyarázhatatlan” legyen is a szerelem, mégiscsak okai vannak, összetevői, melyeknek megmutatása a regényíró elkerülhetetlen feladata. Vajnáról pedig mindenképpen tudnunk kellene, miért is köti végül Annához sorsát, mi az ok, amiért sodortatása idillbe torkoll — mert hát a regény végén annak rendje és módja szerint „révbe érkezik”. Ki nem mondva, de valahogy mégis azt az „üzenetet” sugallva, hogy a házasság, a boldog családi élet mindent megold. Akkor is kissé fanyar fintorra készíthetően, ha szem előtt tartjuk, hogy végső fokon beállítottság kérdése, vajon e lapos tanulság tetszik-e nekünk, képesek vagyunk-e vele egyetérteni. Legfőképpen azonban azért nem tudunk mit kezdeni vele, mert Vajna sodortatása okainak ismerete nélkül azt se tudhatjuk, mit kellene megoldania. És persze azt sem, miért meséli el az író e kallódó fiatalember történetét.

Ezért vagyunk kénytelenek oda kilyukadni, hogy Holti Máriának nem is volt igazán mondanivalója. Egyszerűen csak írt egy regényt, pusztán stílusesszüközzeit tekintve nem is rosszul, helyenként az üresség ellenére is légkört teremtve, ám ami a nagyobb egységek felépítését illeti, már kétségtelenül gyengébb, elakadva-megiramodva, gyakran csak azért iktatva be külön fejezeteket, hogy egyes elkerülhetetlen információkat közölhessen és a „fontos” események közötti hézagokat áthidalhassa. Ilyenformán regényét inkább csak tollgyakorlatnak fogadhatjuk el. Addig, amíg mondanivalóját meg nem találja.